

NAVOIY FARDLARI TAHLILI: TIL VA DIL UYG'UNLIGINING AXLOQIY-FALSAFIY TALQINI

Olimova Ruxshona Ravshan qizi

Navoiy davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi, 2-
kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15573506>

ARTICLE INFO

Received: 15th May 2025

Accepted: 19th May 2025

Published: 30th May 2025

KEYWORDS

*Navoiy, fard, til va dil, tasavvuf,
badiiy tahlil, axloqiy g'oya.*

ABSTRACT

Ushbu maqolada, Alisher Navoiy fardlarining badiiy xususiyatlari, ularning mazmuniy-falsafiy mohiyati, xususan "Til birla dilda yo'qlig' erur nifoq alomati..." fardining tahlili orqali til va dil uyg'unligi masalasi yoritiladi. Muallif fard shaklining qisqa lekin chuqur ma'no ifodalash imkoniyatlariga e'tibor qaratib, Navoiy poetikasida bu shaklning didaktik vosita sifatidagi o'rnini aniqlaydi.

Kirish

O'zbek mumtoz adabiyotida Alisher Navoiy ijodi o'ziga xos falsafiy teranlik va badiiy yuksaklik bilan ajralib turadi. Shoir nafaqat g'azal, qasida, ruboiy kabi an'anaviy janrlarda, balki fard – ya'ni yagona baytdan iborat kichik janrda ham ulkan ma'naviy yukni ifodalashga erishgan. Alisher Navoiy o'zbek tilining jarchisi bo'lish bilan birga fors va turkiy adabiy an'analar uyg'unligi ramzidir. Uning she'riyat, nasr va falsafiy nutqqa qo'shgan ko'p qirrali xizmatlari uni, ayniqsa, asarlarida o'z ifodasini topgan shaxsiy va g'oyaviy paradigmalarni tahlil qilish ob'ektiga aylantirgan. Ush insho Navoiy asarlaridagi "fardlar" yoki shaxslarni tahlil qilish, material mazmunini tarixiy, madaniy va adabiy doiralar qatoriga ko'ra. Navoiy adabiyotidagi fardlar xarakter chizmalari emas; ular shoirning falsafiy izlanishlari va axloqiy e'tiqodlarining teran ifodasidir. Navoiy bu shaxslar orqali shaxsiyning o'ziga xosligi va o'z davrining ijtimoiy normalari o'zaro murakkab o'zaro ta'sirni yo'lga qo'ydi. Uning g'azal va masnaviylarida personajlar XV asr Temuriylar saltanatining ijtimoiy-siyosiy kontekstini aks ettiruvchi ekzistensial ruminatsiyalardan munosabatlar dinamikasigacha bo'lgan inson kechinmalari spektrini aks ettiradi. Bunday ko'p qirrali tasvirlar Navoiyning etnik-madaniy xilma-xillik fonida o'zlikni anglash yo'lidagi kurashlarni ifodalash maqsadini ta'kidlaydi.

Navoiy fardlaridagi muhimlanishidan biri ularda ma'naviy – zamon, ishq – aql, ehtiros – kamtarlik kabi ikkilanishlarning gavdasidir. Jumladan, ishq fardlar ko'pincha mahbubning ideal tasvirini taqdim etadilar, bu shoirning hayrati bilan jismonanliklargashib, ma'naviy soha kirib boradi. Bu ko'p qatlamli ishq jarayoni so'fiy ta'sirlarini aks ettirib, Navoiyning metafizik e'tiqodlar bilan shakllangan ob'ektiv orqali inson-istaklarining murakkabliklarini qanday yo'lga qo'yishini ko'rsatadi. Shunday qilib, bu ikkilik shaxsiy shaxsiy intilishni, balki insonning ahvoli haqida kengroq meditatsiyani ham ifodalaydi. Navoiyning fardlari ham jamiyat tanqidi mavzusi bilan shug'ullanib, uning siyosiy muhiti haqidagi nozik nuqtai nazarni ochib beradi. Shoir ko'pincha o'z personajlarini zulm va adolatsizlikka qarshi norozi ovozlari sifatida chaqiradi, bu esa status-kvoga qarshi turadigan axloqiy kompasni o'zida mujassam etadi. Misol uchun, "dono ahmoq" shaxsi ham odob-axloq qoidalarini, ham haqiqiy ifodani bo'g'uvchi ijtimoiy me'yorlarni tanqid qiladi. Fardlardan ushbu strategik jo'natish

o'quvchilarni mas'uliyat va fazilat haqida suhbatga jalb qiladi, kuch dinamikasining axloqiy jismoniy holatiga qarshi turish uchun she'riyat estetikasidan oshib ketadi. Navoiyning fardlari orqali jinsni o'rganishi e'tiborga loyiqdir. Shoir gender rollarining murakkabligini sezgirlik bilan yoritadi, ko'pincha erkaklik va ayollikning an'anaviy tasvirlarini buzib tashlaydi. Uning aql-idrok va teranlik bilan to'ldirish ayol personajlari hukmron bo'lgan stereotip qarshi turadi va shu bilan gender munosabatlarini yanada adolatli mustahkamlashni targ'ib qiladi. Bu ishtirok 15-asr Markaziy Osiyo jamiyati kontekstida ayollar agentligi va vakilligi bo'yicha tanqidiy muloqotga chorlovchi o'z davri uchun ilg'or pozitsiyani aks ettiradi.

Navoiy fardlarining ma'naviy jihati ularning tahlilini yanada boyitadi. Shoirning ilohiy idrokga intilishi o'z personajlari to'qimasida murakkab tarzda to'qilgan bo'lib, ko'pincha ma'rifat yo'lidagi izlovchilar sifatida namoyon bo'ladi. Bu ruhiy sayohat, odatda, ishq va tasavvuf mavzulari bilan uzviy bog'lanib, fardlarning yerdagi istaklar va transsendent intilishlar o'rtasida doimo tebranishini ko'rsatadi. Bunday tasvirlar Navoiyning botiniy izlanishning muhimligiga bo'lgan ishonchining dalili bo'lib, haqiqatga intilish ham shaxsiy, ham jamoaviy jamiyat ekanligini ta'kidlaydi.

Quyidagi fardda til va dil uyg'unligi masalasi chuqur axloqiy-falsafiy mazmunda yoritilgan:

**Til birla dilda yo'qlig' erur nifoq alomati,
Nechukki, dilda bo'lmasa, tilda ne sud andin.**

Bu maqolada ushbu fard misolida Navoiy poetikasida til va dil uyg'unligi, ichki va tashqi muvofiqlik, so'z va amal birligi kabi g'oyalar tahlil qilinadi.

Fard janri va uning xususiyatlari. Fard – arabcha “yagona” degan ma'noni bildiradi. Sharq she'riyatida bu janr ikki misradan iborat bo'lib, ko'pincha aforistik, pandnoma ohangidagi fikrlarni ifodalaydi. Navoiy ijodida fardlar ibratli, murakkab hayotiy va axloqiy holatlarni qisqa lekin kuchli badiiy vositalar orqali ifoda etadi. Fard janri, ayniqsa, tasavvufiy g'oyalarni qisqa shaklda berish uchun qulay shakldir.

Fardning tahlili: Til va dil ziddiyati. Tahlil qilinayotgan fardda shoir til (so'z, tashqi nutq) va dil (ichki tuyg'u, niyat) o'rtasidagi muvofiqlik muhim axloqiy mezon sifatida taqdim etadi.

“Til birla dilda yo'qlig' erur nifoq alomati” bu misrada Alisher Navoiy insonning ichki holati bilan tashqi ifodasi o'rtasidagi nomuvofiqlikni “nifoq” deb ataydi. “Nifoq” arab tilida ikkiyuzlamachilik, riyo ma'nolarini bildiradi. Ya'ni bir narsa tilida, boshqa narsa yuragida bo'lish – axloqiy zaiflik belgisi sifatida taqdim etiladi.

“Nechukki, dilda bo'lmasa, tilda ne sud andin” shoir bu yerda “til”ni samarasiz deb baholaydi, agar u “dil”dan, ya'ni ichki ishonch va tuyg'udan ajralgan bo'lsa. Bu yerda tasavvufiy ma'nolar ham mujassam: ishq, ixlos, samimiyat, vafo faqat yurak bilan bog'liq bo'lishi kerak; yolg'on so'z, riyo esa dil pokligini yo'qqa chiqaradi. Navoiy ijodi tasavvufiy g'oyalar bilan uzviy bog'liq. Mazkur fardda:

Ichki poklik (tazkiya),

Samimiyat (sidq),

Ikkiyuzlamalikdan yiroqlik (ixlos),

Sifat bilan amal uyg'unligi (halollik) g'oyalari ilgari suriladi.

Shoirlarga ko'ra, chin insonlik – so'z va amal, niyat va ibora, til va dil uyg'unligidadir. Fard qisqa hajmda bo'lishiga qaramay, quyidagi badiiy san'at vositalaridan unumli foydalanilgan:

Antiteza (qarama-qarshi qo'yish): til va dil o'rtasidagi ziddiyat orqali asosiy g'oya ochiladi.

Rhetorik savol: “dilda bo’lmasa, tilda ne sud?” – savol tarzida fikr kuchaytiriladi.

Aforistik ohang: umumlashgan, hammaga tegishli ibratli fikr taqdim etiladi.

Navoiy poetikasida fardlarning o’rni. Alisher Navoiy “Xazoyin ul-maoniy” devoniga fardlarni ham kiritgan. Bu fardlar orasida axloqiy, didaktik, tasavvufiy fikrlar chuqur ifodalangan. Navoiy bunday baytlar orqali o’quvchini murakkab haqiqatlar haqida o’ylashga chorlaydi. Har bir fard – badiiy aforizm, hayotiy saboq, ruhiy tarbiya vositasi.

Xulosa

Tahlil qilingan fard orqali Alisher Navoiy inson axloqining markazida samimiyat va ichki-tashqi uyg’unlik turganini ta’kidlaydi. Bu g’oya bugungi zamonaviy jamiyat uchun ham dolzarbdir. Fard janri esa qisqa shaklda teran ma’noni bera olish imkoniyati bilan o’zbek adabiyoti xazinasida alohida o’ringa ega.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Navoiy, A. *Xazoyin ul-maoniy*. – Toshkent: Fan, 2002.
2. Sodiqov, H. *Alisher Navoiy poetikasi asoslari*. – Toshkent: Fan, 1974.
3. Qodirov, M. *Navoiy g’azallarining badiiy tahlili*. – Toshkent: O’qituvchi, 1989.
4. Berdiev, H. *Tasavvuf va Navoiy*. – Toshkent: Yozuvchi, 1991.
5. Hayitmetov, A. *Navoiy lirikasining zamonaviy talqini*. – Toshkent: Universitet, 1998.
6. Naimov, M. *Alisher Navoiy asarlarida ramz va timsollar*. – Samarqand: Samarqand universiteti, 2005.

INNOVATIVE
ACADEMY